

SBORNÍK

ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI ZEMĚPISNÉ

ROČNÍK 1977 • ČÍSLO 3 • SVAZEK 82

MIROSLAV MACKA, MILOŠ DRÁPAL

PŘÍNOS SOVĚTSKÉ GEOGRAFIE PRO EKONOMICKÝ ROZVOJ SSSR

Při budování mladého sovětského státu byla velmi významným pomocníkem pokroková inteligence, stojící na pozicích marxisticko-leninské filosofie, počtem sice nevelká, ale plná entusiasmu a optimismu. Díky prozíravosti V. I. Lenina a jeho taktu vůči starým odborníkům podařilo se získat pro komunistické ideje i mnoho specialistů, kteří dříve aktivně pomáhali carskému režimu, i když ne vždy u něho nacházeli pochopení a podporu pro svou vědeckou práci.

K této pokrokové inteligenci patřili i sovětsí geografové, kteří svou vědeckou i praktickou činností se podíleli na hospodářské výstavbě vlasti. Jejich účast na řešení praktických úkolů zpětně ovlivňovala rozvoj geografického myšlení a napomáhala vytvořit novou pokrokovou sovětskou geografii úzce spojenou s marxisticko-leninskou filosofií, politickou ekonomikou a praxí.

Mocným impulsem pro činnost sovětských geografů byl Leninův článek „Koncept plánu vědecko-technických prací“ z roku 1918, v němž Lenin předložil plán na rozmístění průmyslu se zřetelem na blízkost přírodních zdrojů.

Mimořádně důležitým krokem k rozpracování teorie územní organizace socialistické výroby a uvádění této teorie do života byl jednotný Státní plán elektrifikace Ruska (GOELRO), který vešel v život v roce 1920 a byl připravován pod přímým vedením V. I. Lenina. Ten ho označil za druhý program bolševické strany. Elektrifikace země byla úzce spojována s vytvářením nových ekonomických oblastí, jejichž přirozeným střediskem měly být nově budované elektrárny. S výstavbou energetiky pak současně probíhal geologický průzkum paliv, rud a dalších surovin. Současně se prováděla bilance vodních zásob, nutných nejen pro výrobu elektrické energie, ale i pro zavlažování půdy. Velká pozornost byla též věnována evidenci pracovních rezerv a migracím obyvatelstva z jedné oblasti státu do druhé.

Na přípravě uvedeného plánu se podílelo mnoho odborníků různých profesí, mezi nimiž vedoucí úlohu měli ekonomové, ekonomičtí geografové a technici. Splněním svého podílu na tomto úkolu geografové získali značnou autoritu u vedoucích sovětských činitelů. Podíleli se i na sestavování mnoha tematických map, na rozmísťování jednotlivých průmyslových odvětví, hlavně se však uplatnili při regionálních studiích jak nejlépe vymezit a komplexně pojmut jednotlivé oblasti (rajóny).

Z plánu GOELRO vyrostla velká kolektivní práce o ekonomické regionalizaci

(rajonizaci) sovětského Ruska, která byla provedena velkou skupinou odborníků pod vedením M. I. Kalinina a G. M. Križanovského. Jednotlivé regiony, které byly ovšem jen dílčími články složitěho systému celého národního hospodářství, byly vymezovány tak, aby využití přírodních zdrojů, pracovních sil, elektrické energie, jakož i dopravy bylo co nejúčelnější a nejlevnější.

Jedním z nejlépe připravených plánů regionů byl plán pro oblast Dněprogesu, zaaučujající nejen celý systém hydroelektráren, ale též území s velkým přírodním bohatstvím a s dostatečným množstvím pracovních sil v hustě zalidněné oblasti. Projekt připravovaný I. G. Alexandrovem se stal vzorem i pro jiné regiony.

Rajonový směr sovětské ekonomické geografie, představený N. N. Baranským a jeho školou se plně uplatnil při přípravě sovětských pětiletých plánů, jejichž úkolem bylo podstatně zvýšit hospodářský potenciál země, a to nejen v průmyslu, ale i v zemědělství.

Významných úspěchů dosáhla i fyzická geografie. Sověští meteorologové a klimatologové se zasloužili o výzkum sovětské Arktidy a o bezpečnost dopravy nad tímto územím. Známa je vědecká expedice Papaninců, vysazených letecky na plovoucí kru, aby mohli studovat nejen podnebí, ale i bezpečnost Severní mořské cesty. Významných úspěchů bylo dosaženo též při studiu věčně zmrzlé půdy a způsobů, jak na ní realizovat výstavbu. Pokročilo studium ledovců a jejich hospodářského využití pro zavlažování suchých oblastí.

Současně s upevňováním a výstavbou sovětského hospodářství ustupovala postupně v život velkolepá koncepce růstu vzdělání všech občanů a výchovy budoucích vědeckých a pedagogických pracovníků, kteří každoročně odcházeli do praxe.

Proto by bylo nespravedlivé nezmínit se alespoň stručně i o úspěších sovětské školské geografie. I ta je od počátku sovětského státu úzce spojena s životem celé společnosti. Tak např. již V. I. Lenin prosadil, že do učebních plánů vysokých škol bylo zařazeno též učivo o plánu elektrifikace Ruska (GOELRO) a jeho ekonomických základů. Současně se mělo vyučovat i ekonomické geografii sovětského Ruska.

Význam geografie pro žáky sovětských škol byl zdůrazněn v několika usneseních ÚV KSSS. Tak usnesení „O vyučování geografie“ z roku 1934 zlepšilo postavení geografie v učebních plánech sovětských škol, zajistilo potřebné pomůcky pro žactvo i učitele atd. Na jeho základě bylo zřízeno mnoho nových kateder geografie, zavedeno studium při zaměstnání a pořádány každoročně speciální kursy pro učitele geografie. Úspěchy sovětských geografů při výstavbě státu upevnily tak i význam geografie jako vyučovacího předmětu, který byl považován za jeden z nejdůležitějších předmětů ve škole.

Po druhé světové válce nastává v sovětské geografii nová etapa. Proti předválečnému období, ve kterém těžiště výzkumu bylo na území Sovětského svazu a přilehlé části Arktidy, přistupuje ke zpracování i globálních celosvětových problémů. Výrazem je stálá účast sovětských expedic na výzkumech Antarktidy nebo na výzkumech klimaticko-hydrologických a výzkumech oceánů pomoci řady speciálních lodí. Sem patří též komplexní výzkum vzhledových oblastí euroasijského kontinentu. Z nejvýznamnějších prací lze jmenovat geomorfologii dna oceánů a zvláště pak šelfových oblastí, výzkumy světového klimatu jako systému mobilní rovnováhy, výzkumy cirkulačních faktorů klimatických změn, výzkum režimu ledovců a jejich oscilací v minulosti a současnosti. Jsou zkoumány i takové obecné problémy, jako faktory atraktivity obyvatelstva k pobřežím světových oceánů a moří z aspektu vědeckotechnické revoluce. Nejvýznamnější

z tohoto hlediska jsou pak práce zaměřené na rozvoj systému geografických věd a jejich filozofického pojetí při zkoumání světa. Tak ve fyzické geografii se dospělo k definici teoretických základů vědy o krajině a k pochopení prostorových a časových struktur geosystémů. Důležitým článkem v rozvoji tohoto poznání mělo shrnutí a utřídění antropogenních vlivů člověka na komponenty krajiny. Díky tomu bylo možno sovětské geografii přistoupit nejen k regionálně geografickým předpovědím vlivu člověka na prostředí, ale i ke globálním celosvětovým závěrům o vlivu člověka na klima, na antropogenní změny v celé hydrosféře a dospět k prognózám vývoje životního prostředí v globálním celosvětovém aspektu.

Stejně tak byla v ekonomické geografii definována funkce socioekonomické sféry v krajině a interakcí jejich jednotlivých ekonomických subsystémů s přírodními, vyjasněny strukturální zákonitosti formování průmyslových komplexů jako hlavní pozitivně i negativně fungujících činitelů krajiny. Byly rozpracovány principy regionalizace zemědělství v souladu s klimatickými pásmovými podmínkami a s hlavním zaměřením na vodní bilanci a zavlažování. Rychlý růst životní úrovně si vynutil též rozpracování regionálních koncepcí a hierarchie rozmístění zařízení terciární sféry a vymezení regionů oddychu a turismu. Součástí těchto prací bylo i ujasnění a klasifikace teritoriálních sídelních systémů a jejich regionalizace. Na základě toho bylo pak možno přistoupit k matematickému modelování a ekonomickogeografickému prognózování nejen průmyslových a teritoriálních komplexů, ale i funkce a interakci celého socioekonomického systému v krajině.

Už z výčtu zdaleka ne všech nejdůležitějších témat je zřejmé, že obecně zde staví na konkrétním poznání regionálního a že regionální naopak nutně se obohacuje konfrontací s obecným. Z toho vyplývá, že celosvětová dimenze by zdaleka nemohla být nastoupena, kdyby nebylo nakupeno ohromné množství poznatků, získaných právě výzkumem území SSSR a pak dále zevšeobecněno. Sovětští geografové tu měli jednu nespornou výhodu, spočívající v tom, že území SSSR představuje jednu šestinu světa a s výjimkou tropů zahrnuje všechna klimatická pásma. Konkrétní výzkum území SSSR a prognózování vývoje jak celku, tak jednotlivých oblastí, přinesly ještě jeden závažný poznatek. Ukázalo se, že před sovětskou geografii stojí nejen práce na výzkumu a osvojování nových oblastí na Sibiři a Dálném východě, ale že stejně nezbytnou podmínkou rozvoje geografie i potřeb praxe je výzkum a prognóza přestavby starých, historicky dávno osvojených sídelních oblastí, poznamenaným právě tímto dlouhým vývojem jak v rozmístění celé ekonomické aktivity, tak i tomu odpovídající specifické sídelní struktury.

V rozsáhlých výzkumech, na nichž se geografie samozřejmě spolupodílí, se již neoddelitelně prolíná konkrétní s budoucím. Jako příklad je zde možno uvést regionalizaci vodních zdrojů a vybilancování vodních zásob jednotlivých oblastí SSSR a jejich korelace s potřebami národního hospodářství velkých ekonomických oblastí, které znamenaly i start na vypracování prognózy režimu vodní rovnováhy a ochrany nejen Kaspiku, ale i přilehlé oblasti. Práce na udržení zcela čisté vody Bajkalu, který patří k největším sladkovodním zdrojům pitné vody na světě, současně umožňují prognózu jeho budoucího využití i dalekými deficitními regiony. Byla provedena ekonomickogeografická regionalizace Sibiře a Dálného východu s ohledem na optimální celosvazové využití zdejších zdrojů, ale současně s tím prognózy ukázaly směry napojení těchto oblastí na celosvětovou dělbu práce. Zpracování koncepce formování sídelní struktury a průběhu urbanizace ve starých sídelních oblastech SSSR umožnila současně prognózu

populačně-migračního propojení těchto starých oblastí s nově osídlovanými územími Sibíře a Dálného východu. Takovýchto příkladů bylo možno uvést mnoho.

Nesporné výsledky v tomto směru mohly být sovětskými geografy předloženy u příležitosti XXIII. Mezinárodního geografického kongresu v Moskvě v roce 1976.

Neaktuálnější směry a úkoly současných geografických výzkumů, zabezpečujících jak další diferenciaci (specializaci), tak i integraci geografie jako vědy, byly tam sovětskými geografy definovány takto:

- všestranné studium existujících vlivů současné společnosti na prostředí, hlavní formy, směry a intenzitu jeho změn, rozpracování vědeckých prognóz nejpravděpodobnějších důsledků těchto změn,
- další odhalování přírodních zdrojů nezbytných pro výrobní činnost společnosti, jejich ekonomické ocenění a definování cest racionálního využití zabezpečujících ochranu a kvalitní zlepšení přírodního prostředí,
- plánovitá přestavba prostředí pomocí současné a budoucí techniky, zabezpečující racionální dobývání přírodních zdrojů, likvidaci a oslabení negativních antropogenních změn a tím vytvoření optimálních podmínek pro život celého lidstva na světě.

Na závěr našeho stručného hodnocení výsledků, kterých dosáhli sovětsí geografové za uplynulých šedesát let existence Sovětského svazu přejeme jim jménem celé československé geografické veřejnosti další úspěchy při realizaci jejich smělých a lidských cílů.